

/// Papp István

=== A Jurtától a Hősök teréig ===

Kiss Gy. Csaba:
Harminc év után: 1988–1989
Személyes történelem

Budapest, Nap Kiadó, 2019. 259 o.

Kiss Gy. Csaba memoárja a műfaj klasszikus hagyományait követve a szépirodalom és a politikai irodalom metszéspontjában helyezkedik el. Mint minden jó könyvnek, e műnek is többféle olvasata lehetséges. Jelen esetben a népi mozgalom története felől közelítünk e kötethez. Elsősorban arra keressük a választ, mit gondolt a szerző a mozgalom hagyományáról, mit őrzött meg belőle, mit tartott meghaladásra érdemesnek, és hogyan látta a Magyar Demokrata Fórum (MDF) viszonyát a honi politikai hagyományokhoz viszonyítva. Korábban az MDF első, ideiglenes elnökségének több meghatározó politikusa adott életutat áttekintő interjút (Bíró Zoltán¹), tette közzé terjedelmes naplóját (Fekete Gyula²), vagy publikálta visszaemléke-

1 == Bíró, 1988.

2 == Fekete, 2008.

zéseit (Für Lajos³). Mivel Csegey Dénes, Csurka István és Joó Rudolf már elhunyt, Kiss Gy. Csaba volt az, akitől még várhattuk, hogy az évek múlásával papírra veti emlékeit.⁴

A kötet egy három darabból álló sorozat középső alkotása. Az első rész az MDF megalakulásának esztendejét, 1987-et állította az elbeszélés középpontjába,⁵ míg jelen alkotás 1988 januárjában, a Jurta Színházban megrendezett első ellenzéki összejevetellel kezdődik, és 1989. június 16-án, Nagy Imre és társai újratemetésének napján fejeződik be. A szerző feltehetően dolgozik már a harmadik kötetten, amely minden bizonnyal a politikában töltött időszak lezárulását és a közéleti szerep valamiféle összegzését nyújtja majd.

A könyvet olvasva nehéz eldönteni, hogy mennyire indokolt egyáltalán a politikai szó használata Kiss Gy. Csabával kapcsolatban. Nem csupán e szereptől való idegenkedésére, a hatalmi praktikáktól való viszolygására, hanem az emelkedett, igényes, kiérlelt stílusra, a szöveget át- meg átszövő irodalmi utalásokra, párhuzamokra, idézetekre gondolunk. Mickiewicz és Miłosz, Stendhal és Augustinus, vagy éppen Karinthy Ferenc és Nagy László, s nem utolsósorban Arany János és Gyulai Pál sorai, képei, gondolatai segítenek megvilágítani a kort és az elbeszélői pozíciót. E párhuzamok és utalások szokatlanul olvasmányossá és élvezhetővé teszik e memoárt, különösen, ha összevetjük az 1989/90-es rendszerváltást felidéző más visszaemlékezésekkel.

Bár a rövid bevezetőben nem, de a főszövegbe ékelve számos helyen utalt a szerző azokra a forrásokra, amelyekre írás közben támaszkodott. Ezek sorában első helyen a személyes emlékezeten túl a magánarchívumában őrzött írásos dokumentumokat kell megemlítenünk. Többször hivatkozik saját feljegyzéseire: „Hamberger Judit és Bába Iván neve van még zsebnaptáromban ennél a hétfői napnál” (10. p.); „Ott van a zsebnaptáromban két bejegyzés, február 17-ről és 23-áról, hogy Kis Jánossal volt találkozásom.” (25. p.); „Jó ideje ott volt a címfüzetemben Sándor neve mellett: Lakitelek-Szizka és egy házszám.” (68. p.) Emellett gondosan megőrizte, talán másodpéldányként eltette másoknak írott és másoktól kapott leveleit, amelyeket a kézirat szövegébe is bele tudta dolgozni. Így példának okáért igen tanulságos Király István, az ideológusi babérokra is törő irodalomtörténész 1988 októberében született levele, amelyben a közéleti szerepvállalástól óvta Kiss Gy. Csabát (54. p.). A jeles lengyel történésszel, a második világháború alatti ellenállási mozgalom fontos szereplőjével, Waclaw Felczakkal váltott levelei is sokat elárulnak a két ország ekkor is párhuzamosan haladó történelmi folyamatairól.

A szerző több esetben hivatkozik birtokában lévő feljegyzésekre, legyen szó a MDF különböző rendezvényein tett felszólalásairól, politikai helyzetelemzésekről, esetleg különböző partnerekkel folytatott tárgyalásokról. Ezek sorából érdemes egy

3 = = Für, 2007.

4 = = Csoóri Sándor naplójegyzetei a recenzált művel egy időben láttak napvilágot. Csoóri, 2018a; Csoóri 2018b.

5 = = Kiss Gy., 2017.

végül meg nem valósult magyar-zsidó tanulmánykötet előkészítésére vonatkozó felkérő levelet, illetve a Demokrata Fórum és a Magyar-Zsidó Kulturális Egyesület 1989. október 18-án kötött megállapodás-tervezetét kiemelni (92. p.). Ezek mellett két állambiztonsági forrás, egy Ilia Mihályról és egy Lezsák Sándorról⁶ szóló összefoglaló jelentés is felbukkan a szövegekben, csakúgy, mint a kortársak visszaemlékezései, így például Fekete Gyula naplója, Kónya Imre memoárja, de utal Kozma Huba, Kőszeg Ferenc, Lengyel László és Szalai Erzsébet cikkeire, írásaira is, vagyis az egykori harcostársak és vetélytársak véleményét ütközteti a sajátjával. Ezen túl idéz történelmi véleményeket is, például Földes György és Romsics Ignác mondatait, sőt egy cseh történész, Jiří Suk álláspontját a lengyel és magyar események csehszlovák belpolitikára gyakorolt hatásáról (116. p.). Mindez kellően igazolja, hogy nem egyszerűen sebtében papírra vetett, az első felindulás hevében született visszaemlékezéssel, hanem gondosan szerkesztett, az emlékeket többszörös szűrőn átengedett, mégis személyes hangvételű szöveggel van dolgunk, amely olvasásra csábítja az érdeklődőket az esetben is, ha más nézőpontból tekintenek 1988/89 történéseire, s bizonyos kérdésekben a szerzőtől eltérő véleményt vallanak a magukénak.

Több fontos téma- és problémakör van, amelynek kapcsán Kiss Gy. Csaba kifejti a véleményét, vagy akkori megnyilatkozásait idézve, vagy mostani álláspontját tömören összefoglalva. Az egyik lényeges kérdés a Magyar Demokrata Fórum és a népi mozgalom viszonya. Ennek kapcsán felidézi egy osztrák folyóiratnak adott interjúját, amelyben meggyőzően érvelt amellett, miért elnagyolt az ellenzék különböző áramlatait összehasonlítva népi-urbánus felosztásról beszélni. Leírását igen pontosnak tartom, ezért érdemes szó szerint idézni: „Ez a megkülönböztetés fél évszázados körülbelül, ma semmiképpen nem érvényes, illetőleg tökéletesen félrevezető, akkor is, ha a hajdani viták egyik-másik érve fölbukkan ma, egész más politikai és szellemi viszonyok között. A külföldi szemlélő talán olyasmit sejt efféléről hallván, hogy ugyanaz a séma, mint amit az oroszoknál tapasztalhatott (nyugatosok, szlavofilek). Ez pedig még jobban félrevisz, hiszen ötven éve sem modernizáció és nemzeti konzervativizmus pólusai közé kristályosodott az, amit urbánusnak, illetőleg népi-nek neveztek.” (40. p.) Sajnos a fogalmi tisztázás igénye nem jelent meg a magyar közéletben, napjainkban is igen sokan meggondolás nélkül használják ezt az ellentétpárt az ideológiai-kulturális jellegű konfliktusokra. Ezzel voltaképpen a Kádárkorszak manipulált, hamisan kódolt politikai nyelvhasználatát éltetik tovább.

Ugyanez a problémakör került elő az 1988. szeptember 3-án tartott második szárszói találkozó kapcsán, amikor az MDF mozgalommá, pontosabban ideiglenes el-

6 == Ezzel kapcsolatban korrigálnunk kell a szerzőt, mivel helytelenül adta meg a Lezsák Sándorról jelentő ügynök, „Pálinkás Dénes” titkos megbízott munkadossziéjának jelzetét. A memoár 149. oldalán szereplő H-61814 ugyanis a dosszié ún. nyitószáma, amely összekötő kapocsként szolgált az ügynök tevékenységére vonatkozó dossziék között. Az iratcsomó az irattárba kerüléskor új számot kapott, így az ÁBTL őrizetében mint M-38061 számú dosszié szerepel.

nökséggel bíró szervezetté alakult. A szerző bírálja Németh Zsolt felszólalását, mivel szerinte nem volt helyes a Magyar Demokrata Fórum „népi mozgalomként” való definiálása. Az érvek az előbb kifejtettekkel azonosak: „Kellemtlen bélyeg rajtunk, hiszen egykönnyen az orosz sémát villantja föl: narodnyikok és nyugatosok. A polgári Budapest és az agrárius vidék. Haladó európeerek és elmaradt mucaiak. Kívülről nézve: az egészben a Keletnek tekintett Közép-Európa iránti értetlenség.” (72. p.)

Különösen az utolsó mondat fontos, hiszen Magyarország Közép-Európához való sorolása, a közép-európaiság tudata, mely végigvonul Kiss Gy. Csaba visszaemlékezésének lapjain, önmagában is e hamis dichotómia meghaladásának lehetőségét nyújtja. A lengyel–cseh–szlovák–magyar–szlovén–horvát sáv – amely egyébként a szerző által beszélt nyelveket és kutatási témákat is felöleli – történetét az Európához, jelen eseten Nyugat-Európához való felzárkózás és nem az elzárkózás szándéka jellemzi, legalábbis Kiss Gy. felfogása szerint. Ebből önmagában is adódik a kizárólagos népi szemlélettől való kritikai távolságtartás. S hogy mindez nem csupán a mából történő utólagos visszavetítés, arról egy 1988 novemberében, a gödöllői MDF-szervezet megalakulásakor elmondott beszéd árulkodik: „A közös nevező: demokrata. Bármilyen meggyőződésűek részt vehetnek benne. Nem szűkíthető a magyar népi mozgalomra, fontosak számunkra a klasszikus liberalizmus, a keresztyénség, a humanizmus, a szocializmus értékei.” (112. p.) Végezetül ugyancsak érdemes szó szerint idézni Kiss Gy. Csabának immár az MDF szóvivőjeként, az első országos gyűlés során 1989 márciusában adott jellemzését, amelyet egészen az 1993-as és 1996-os pártszakadásig (a Magyar Igazság és Élet Pártja, illetve a Magyar Demokrata Néppárt megalakulásáig) nem csupán a napi publicisztika, de a politológiai irodalom is bevett formulaként alkalmazott: „Nem kevés töprengés után úgy döntöttem, s végül ezt mondtam el az országos gyűlés előtti sajtótájékoztatón: a Magyar Demokrata Fórum mozgalomként koalíciós szervezet, három fő irányzat található benne, a kereszténydemokrata, a liberális és a harmadikutas.” (163. p.)

Két fontos kérdés következik mindebből: kivel rokonítható Kiss Gy. Csaba közép-európaiságot hangsúlyozó felfogása, illetve törvényszerű volt-e a népiség kitérítésére, más irányzatok integrálására vonatkozó igény? Úgy vélem, a választ a magyar népi mozgalom korábbi irányzatainak, meghatározó személyiségeinek politikai írásaiban le lehetjük meg.

A népiek gondolkodói közül legnagyobb mértékben Németh László foglalkozott a magyarság szomszédságában élő népek összefogásának eszméjével. Ebben a tekintetben folytatója volt Szabó Dezső szellemi örökségnek, aki Kelet-Európa címszó alatt a Németország és Oroszország közötti népek együttműködése mellett kardoskodott.⁷ Szabó nem csupán az előbb említett népeket kívánta bevonni a közeledésbe, hanem nagyon hangsúlyosan a románságot, valamint a finneket, és többször utalt a balkáni népekkel való kooperációra is. Hozzá képest tovább lépett Németh László,

7 = = Szabó Dezső felfogásáról lásd Péterfi, 2011: 88–102.

aki az egyik legnagyobb horvát íróról, Miroslav Krležáról írott tanulmányában tágabbra nyitotta a kapukat: „A legnagyobb érdeme előttünk: erős kelet-európai szempontja. Mi Dévénynél Európából rögtön Magyarországra léptünk s elfeledkezünk arról a féleurópanyi világról, amelynek Magyarország is csak egyik tartománya. Kelet népe, mondjuk magunkról, de tudásunkból hiányzik ez a kelet, amelynek népe vagyunk. Párizs és mongolpuszta: ezek a mi kategóriáink. Annál jobban számbaveszi ezt a keletet Krleža. Szlávnak lenni: egyfajta nemzetköziség. Egy horvát három komoly (s egymástól eléggé eltérő) irodalomban lehet minden nagyobb erőlködés nélkül bejáratos: az oroszba, a lengyelbe és a csehbe.”⁸

Jelen sorok írója korábban úgy vélte, hogy Kiss Gy. Csaba esetében „nem csupán Szabó Dezső és Németh László szellemi örökségének ápolásáról, hanem ennek a hagyománynak szerves továbbviteléről is beszélhetünk”.⁹ Ezt a megközelítést érdemes pontosítani, mivel e visszaemlékezés is arról tanúskodik, hogy a mély franciás műveltséggel bíró és a nyugat-európai kulturális áramlatokhoz erősen kapcsolódó Szabó Dezső közelebb áll Kiss Gy. Csaba gondolkodásához, legalábbis a regionalitás dolgában. Ez egyben azt is jelenti, bármilyen meghökkentőnek is hangozzék első hallásra, hogy Az elsodort falu írója nyugatosabb volt, mint A minőség forradalmának szerzője. S talán aligha függetlenül az államszocializmus és a szovjet megszállás tapasztalataitól, Kiss Gy. ennek a maga korában kelet-európainak nevezett, de mégis a Nyugathoz ezer szállal kötődő Közép-Európa-gondolatnak a híve. E látszólag mellékes szál perdöntő jelentőségű a magyar belpolitikában elfoglalt pozíció tekintetében is. Ennek kapcsán érdemes a népi mozgalom egy másik jeles gondolkodója, Kovács Imre 1975-ben született levelét idézni, amelyben hasonló dilemmák vetődtek fel, mint Kiss Gy. Csaba memoárjában. A néma forradalom írója így fogalmazott Borbándi Gyulához intézett levelében: „Kezdetből nemzetben gondolkodtam, s különösen 1945-ben éreztem a népben rekedés hátrányait: a ránk szakadt felelősségben a magyarság egyetemes politikájának és céltudatos magatartásának kialakítása lett volna a feladatunk, nem pedig a romantikáig lehajló népiség eresz alatti susmorgásának, opportunistikusba fajult botlásainak és tévedéseinek igazolása.”¹⁰ Bár Kiss Gy. Csaba nem fogalmazott ilyen kritikusan egykori harcostársait illetően, elismeri, méltányolja adottságaikat, mégis nem egy esetben finom, érzékletes módon tart távolságot tőlük, de úgy, hogy az ne legyen bántó, és utólag is az összetartozás jegyeit hangsúlyozza.

Mégis érdemes három találó portrét kiemelni. Csengey Dénest a következőképpen jellemzi: „Volt benne fiatalos lendület, föllépésében célra törő retorika és helyenként pátoszt sugárzó gesztusok. Viselkedésében érezhető volt a polgári konvenciókat elvető habitus és a finoman adagolt forradalmiság, egy csöpp 68-as ízzel.”

8 = = Németh, 1992: 1262.

9 = = Papp I., 2012: 268.

10 = = Kovács, 2014: 137.

Emellett felidézi Csengey és Balassa Péter vitáját, amit a népi-urbánus csörte epizódjaként minősít, közelebb érezvén magához az idősebb esztéta „megfontolt”, a hamis kérdést tagadó válaszát (22. p.). Ugyanakkor elismeréssel szól Csengey 1989. március 15-én, a Magyar Televízió székházánál elmondott, jó retorikai érzékről tanúskodó beszédéről. Ugyancsak találó szempontokkal, megfigyelésekkel járul hozzá egy majdan megírandó Csurka István-életrajzhoz. Jellemzése azért is fontos, mert 2012-ben az Írószövetség képviselőjében figyelemre méltó beszédet tartott, hangsúlyozottan a drámaíró és novellista, s nem a politikus Csurka István életművéről.¹¹ A nekrológ egy igen szokatlan és végiggondolt megemlékezés volt, amely többek között azzal lepte meg az olvasóit, hogy Csurka hatását Grencsó Krisztián, Spiró György és Fehér Béla alkotásaiban is felfedezte. Igényességében, gondolati mélységében Tamás Gáspár Miklós szintén feltűnést keltő búcsúszása¹² állítható Kiss Gy. Csaba írása mellé, leginkább ők ketten törekedtek az életmű aktualitásoktól elvonatkoztató, mélyebb elemzésére. Az MDF egykori meghatározó politikusának személye természetesen a visszaemlékezés lapjain is előkerül. Feltehetően foglalkoztatja Kiss Gy.-t Csurka politikai fordulatának origója, s ennek előzményeit is felvillantja. Egyrészt az erős érzelmi felindultságon alapuló megközelítést, amely a Gyulán lelőtt 18 erdélyi magyar menekültről szóló téves hír kapcsán mutatkozott meg (127. p.), másrészt a hatalom szédületét. Fontos eseménynek tűnik Csurka Istvánnak az 1988. június 27-én tartott Erdély-tüntetésen való szereplése. Ahogyan Kiss Gy. Csaba memoárjában olvashatjuk: „Az író, mint néptribun. Csurka István politikai küldetéstudata ettől a beszéd-től kapott erős indítást.” (59. p.) Ugyancsak nagyon empatikusan, de mégis a lényegre kifejezően írja le Kiss Gy. Csaba azt a problémát, amely bizony versenyhátrányt jelentett az MDF számára, nevezetesen azt, hogy az alapító elnökség tagjai nem beszéltek világnyelveket. Az általa végig nagy tisztelettel említett Bíró Zoltánról, a párt első elnökéről a következőképpen fogalmazott: „Ami hiányzott nála: a média által teremtetett »valóság« jelentőségének fölismerése és annak megértése – bár alapfokon tudott franciául –, hogy milyen mélységeket és dilemmákat jelent, ha kívülről látjuk magunkat, ha bepillantunk egy másik nyelv világának rólunk alkotott képébe.” (149. p.)

Miért lényeges Kiss Gy. Csabának a magyar népiséghez való viszonyulása, tetheti fel joggal a kérdést az olvasó, hiszen a mozgalom meghatározó személyiségei ekkorra már mind meghaltak? Véleményünk szerint azért, mert Németh László, Illyés Gyula, Veres Péter és társaik öröksége nagyon is eleven és ami nagyobb gond, mozdatlan világ volt az MDF első elnökségét domináló értelmiségiek többségének tudatában, és ez meggyőződés az évek múlásával egyre inkább szembeszökő problé-

11 = = Eltemették Csurka Istvánt. https://hvg.hu/itthon/20120218_csurka_temetes. Utolsó letöltés: 2020. február 7. Kiss Gy. Csaba búcsúbeszédének szövegét lásd Kiss Gy., 2015: 32–34.

12 = = Csurka István halálára. https://hvg.hu/itthon/20120204_csurka_tgm_nekrolog. Utolsó letöltés: 2020. február 7.

mává vált. Kiss Gy. Csaba felismerte ezt a gondot, s ebből következett a politikai cselekvés mikéntje is. Fontos, hogy kétszer is pozitív hivatkozásként jelenik meg nála Bibó István, mindkétszer a zsidókérdésről szóló tanulmánya kapcsán (9., 40. p.). Bibó munkásságának kedvező megítélése Csoóri Sándor¹³ és egy ideig Csurka István írásaiban is felbukkant, az utóbbiéból elenyészett, az MDF-hez kötődő más értelmiségieknél pedig alárendelt vagy éppen semmilyen szerepet nem játszott.

A népiségből való kitörés szándéka, a demokrata mint közös, átfogó jelszó kiemelése igen lényeges az ellenzék más áramlataihoz, elsősorban a Szabad Demokraták Szövetségéhez fűződő viszony bemutatásakor is. Kiss Gy. Csaba egy helyen Kodály Zoltánt említi, mint olyan tekintélyt, aki egyformán elfogadott lehetett volna akár a népi, akár a radikális ellenzék számára. A probléma felvetése jogos, de kiegészítésre szorul. Hiszen az eseményekhez időben jóval közelebb álló, 1979-ben elhunyt Bibó István vagy az 1986-ban meghalt Donáth Ferenc is betölthette volna ezt az integráló szerepet.¹⁴ Ám ettől még tény, hogy a magyar átmenet „grand old man”-je, aki megteremthette volna a szükséges bizalmat, valóban hiányzott.

A memoár tanulságos része az is, ahogyan az MDF legnagyobb riválisát, korábban közös ellenzéki akciókban partnerét, a Szabad Kezdeményezések Hálózatát és az ebből kinövő Szabad Demokraták Szövetségét, illetve politikusait ábrázolja. A megrajzolt kép kritikus, markáns értékválasztást tükröz, helyenként csipkelődő, de nem az összeesküvés-elméletek határát átlépő, monomániás fóbia, sokkal inkább a különbözőség természetes, a valamikori konfliktusok emlékét tükröző bemutatása. Jó példa erre, ahogyan 1988 elején a szerveződő radikális – saját szóhasználatukban demokratikus – ellenzék, illetve az MDF képviselői közötti tapogatózó tárgyalásokat felidézi. Nem is annyira a konkrét események elbeszélése a fontos, hanem az összegzésként rögzített konklúzió: „A kisebbség – Szabó Miklós, Tamás Gáspár Miklós – önálló szervezetet kívánt létrehozni. Így állt hát a dolog – onnan nézve. Más kérdés, hogy a magam részéről fontosnak tartottam a kapcsolatokat az ellenzék különböző csoportjaival.” (28. p.)

Sok minden egyébről esik még szó, ami releváns az MDF korai, Antall József meghatározó politikussá válása előtti időszakával kapcsolatosan. Ezek sorából kiemelhetjük a külkapcsolatok részletes bemutatását, ezen belül a külföldi újságírókkal, lapokkal ápolt viszonyt, amely árnyalja a Fórum és a média nem túl barátságos viszonyáról rögzült képet, legalábbis az indulás időszakát illetően. Ugyancsak tanulságos az MDF szimbólumaként használt piros-fehér-zöld tulipán kérdése, amelyre így emlékezik Kiss Gy. Csaba: „Emblémának volt szerencsém a piros tulipánt javasolni. Nagyanyám jutott eszembe, ő magyarázta egyszer, a tulipán a magyarok virága; 12-13 éves lehetett az 1906-os koalíciós válság idején, emlékezhetett a tulipános jelvényekre,

13 = = Csoóri, 1987: passim.

14 = = Elég csupán az ellenzék széles körét összefogó Bibó-émlékkönyvre utalni, vagy arra a tényre, hogy Donáth Ferenc ravatalánál Csoóri Sándor és Kis János is beszédet mondott. Donáth, 1992: 314.

az akkori nemzeti ellenállás jelképére. Később azután kissé – eléggé – szecessziósra stilizálták ezt az MDF-es tulipánt.” (134. p.) Ismerünk egy másik változatot is a szimbólum születésére, mivel Szörényi Levente szerint 1989 telén Antall József megkérte őt, hogy használhassa a rajzát: „Középen egy madárszárny, alatta egy kis edényben rejtezik a Nap. A madár – a magyar mitológiában a Turul – viszi a Napot ezen a pályán.”¹⁵ Feltehetően a források további vizsgálata révén lehet ezt a kérdést tisztázni.

A memoáron végigvonul az értelmiségi kontra politikusi lét feszültsége, amire ma már tudjuk a választ, hiszen Kiss Gy. Csaba életpályáján összességében rövid epizódnak bizonyult a közvetlen politikusi szerep. Talán olyan különösnek tűnő motívumok, hogy sem telefonja, de ami még meglepőbb, hogy televíziója sem volt, érzékelteti, melyik szerep vonzása bizonyult erősebbnek. Ezért sem meglepő, hogy milyen érzékletesen ábrázolja utazásait, legyen szó a szófiai magyar intézetben tartott szlavisztikai konferenciáról vagy a svájci magyarok körében 1989 májusában tett körútról, amelyre egy hatalomra szomjazó, ízig-vérig politikus alkat sohasem vállalkozott volna. Talán ezért is találó Ablonczy Balázs szóképe, a „Hungaricus viator”, s a hozzá kapcsolódó jellemzés, mely szerint Kiss Gy. Csaba számára „a magyar belpolitika történései is csak afféle, Zólyom magasságában, az autórádió elfogott adalékok a tágabb, közép-európai összefüggések megértéséhez”.¹⁶ Persze ennek a szerepnek is megvannak a korlátai, hiszen a művelt értelmiségi látószöge sem tökéletes. Ez tetten érhető jelen memoárban is, amelynek talán legkevésbé maradandó részei az 1988/89-es esztendő ellenzéki mozgalmainak hiányzó népi támogatottsága kapcsán megfogalmazódó nézetek. Mindeközben a szerző nemegyszer kifejezi bizalmatlanságát, óvatosságát, amikor az MDF szerveződése idején felgyorsult a párthoz csatlakozók „sereglése”, hogy kedves, Károli Gáspár bibliafordítását idéző szavai egyikét használjuk.

Persze emberileg érthető a csalódottság, hogy a rendszerváltó pártok, így az MDF sem tudott a Szolidaritáshoz vagy a bársonyos forradalom idején tüntető tömegekhez hasonló széles körű megmozdulásokat kiváltani. Ám az erre adott magyarázat nem kielégítő: „Való igaz, a nemzeti ünnepen, csakúgy, mint április 4-én, százezrek indultak bevásárlóútra Ausztriába, demokratikus választások utáni vágy ide vagy oda, a kádárizmus magyar polgárának a Gorenje hűtőgép volt az áhított cél.” (176. p.) Az effajta csalódottság elég széles körben osztott vélemény az MDF-fel rokonszenvező humán értelmiség körében, ehhez elég példának okáért a Hitel első húsz évét összegző válogatást áttanulmányozni.¹⁷ Pedig egyáltalán nem biztos, hogy erről van szó, s nem pedig valamiféle általános népi tapasztalatról, amely bizonytalan időken, politikai átmenetek idején széles körben megfogalmazódik. Ez persze éppen úgy csalódással töltheti el egy mozgalom szűk élcsapatát, ahogyan például a fiatal Illyés

15 == Szörényi, 2003.

16 == Ablonczy, 2001: 106.

17 == Papp E., 2008.

Gyula bánkódott, amikor megtudta, hogy nagyapja 1848-ban nem honvédnak állt, hanem az erdőben bujkálva vészelt át a szabadságharc idejét.¹⁸ A realisabb képhez azt is érdemes számba venni, hogy a tömeges népi részvétel nem feltétlenül a dolgok természetes állapota, hanem a társadalom lázas, kivételes tünetének tekinthető. Így például a prágai bársonyos forradalmat tömegtüntetések idézték elő, ám a későbbi demokratikus választásokon a cseh nép már sokkal kisebb arányban járult az urnákhoz.

Összességében nagyon érdekes, kifejezetten igényes stílusban, körültekintő gondossággal megírt memoárt olvashattunk Kiss Gy. Csaba tollából, s minden okunk megvan arra, hogy kíváncsisággal várjuk visszatekintésének harmadik, befejező részét.

=== Hivatkozott irodalom ===

Ablonczy, 2001

Ablonczy Balázs: Végzetes vidéken. *Hitel*, 3. sz. 106–107.

Bíró, 1988

Bihari Mihály – Bíró Zoltán – Király Zoltán – Lengyel László: *Kizárt a párt*.

Budapest, Primo Kiadó.

Csoóri, 1987

Csoóri Sándor: *Készülődés a számadásra*. Budapest, Magvető Kiadó.

Csoóri, 2018a

Csoóri Sándor: *Éji nap – Nappali hold. Naplójegyzetek, töredékek I. (1955–1989)*.

Budapest, I.A.T. Kiadó.

Csoóri, 2018b

Csoóri Sándor: *Éji nap – Nappali hold. Naplójegyzetek, töredékek II. (1990–2011)*.

Budapest, I.A.T. Kiadó.

Donáth, 1992

Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések*.

Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Századvég Kiadó.

¹⁸ == „Mindezt igen egykedvűen beszélte el, eszébe sem jutott, hogy bujdosása egyik felében – amikor Kossuthék verbuváltak – gyáva volt, a másik felében pedig – amikor a császáriak soroztak – hős. Az ellenséges seregek katonaszedői szinte egymásnak adták a falvakban a kilincset, a hős vagy gyáva állapot majdnem hetenként változott. Nagyapa az erdőben ült, nem mérlegelt, az urak dolgának tartotta az egészet; már akkor lemondott arról, hogy ilyesmiben tisztán láthat.” Illyés, 1991: 54.

Fekete, 2008

Fekete Gyula: *Naplóm a történelemnek I–IV. (1941–2000)*. Budapest, Trikolor Kft.

Für, 2007

Für Lajos: *Fölrepülni rajban. Utak a Fórumba*. Budapest, Püski Kiadó.

Illyés, 1991

Illyés Gyula: *Puszták népe*. Budapest, Móra Könyvkiadó.

Kiss Gy., 2015

Kiss Gy. Csaba: Búcsú egy magyar írótól. In: Uő: *Hogy állunk a számvetéssel? Közéleti írások, 1994–2015*. Budapest, Nap Kiadó. 32–34.

Kiss Gy., 2017

Kiss Gy. Csaba: *Harminc év után: 1987*. Személyes történelem. Budapest, Nap Kiadó.

Kovács, 2014

Hosszú forró, nyár Amerikában. Válogatás Kovács Imre írásaiból és leveleiből. Budapest, PC Magister Alapítvány.

Németh, 1992

Németh László: Krlezsa Adyról In: Uő: *A minőség forradalma. Kisebbségben I–II*. Budapest, Püski Kiadó, 1261–1264.

Papp E., 2008

Papp Endre (szerk.): *A visszaszerzés reménye. Húszéves a Hitel*. Budapest, Hitelért Alapítvány.

Papp I., 2012

Papp István: *A magyar népi mozgalom története, 1920–1990*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Péterfi, 2011

Péterfi Gábor: *Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Szörényi, 2003

Visszavont pártjelkép. Beszélgetés Szörényi Leventével. *Heti Válasz*, 12. sz., március 21. 12–14.

Kulcsszavak

=====

ellenzéki mozgalmak, népi írók, recenzió

= From the Jurta Theatre to Heroes' Square

/// A BOOKREVIEW ABOUT

Csaba, Kiss Gy.:
*After Thirty Years: 1988–1989.
Personal History
(Hármic év után: 1988–1989
Személyes történelem)*

Budapest, Nap Kiadó, 2019. 259 p.

Csaba Kiss Gy. literary historian was a founding member of the Hungarian Democratic Forum (HDF). The second part of his memoir provides an account of the events from January 1988 to 16th June 1989, when Imre Nagy and his colleagues were reburied. One of the predecessor groups of the HDF was the populist writers' community. This pressure-group was an important opposition group in the Kádár era. The first symbolic action of the HDF was a political forum about the fate of Hungarian minority in Transylvania. The venue of this assembly was the Jurta Theatre, which was the first independent theatre in the 1980's. Csaba Kiss Gy. was the first spokesman of the HDF, because he had widespread contacts in the Central European countries. Nevertheless, he was not a professional politician but a typical humanities intellectual, so he analysed the events from this point of view.

==== E számunk szerzői ====

ARGEJÓ ÉVA,
szociológus

JOBST ÁGNES,
történész, ÁBTL

MÁTHÉ ÁRON,
történész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága elnökhelyettese

MIKLÓS DÁNIEL,
segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

RAPALI VIVIEN,
történész, Károli Gáspár Református Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola, doktorandusz

PAPP ISTVÁN,
történész, ÁBTL

UNGVÁRY KRISZTIÁN,
történész, Sziklakórház Múzeum

A tanulmányokkal kapcsolatos
észrevételeiket, megjegyzéseiket az alábbi címre küldjék:
betekinto@abtl.hu.

Kérésükre szívesen továbbítjuk levelüket az adott szerzőnek.